

Agnieszka Laddach
Uniwersytet Mikołaja Kopernika

KATECHETYCZNA ROLA KULTURY W ŚWIETLE NAUKOWEJ TWÓRCZOŚCI KS. JANUSZA STANISŁAWA PASIERBA

Gdyby chcieć nazwać wszystko, co człowiek stworzył – czyż nie byłaby to kultura? Gdyby zebrać całość tego, co zostało pomyślane, wypowiedziane, uczynione lub wyprodukowane, to czy można by nazwać to kulturą? W jakim jednak celu istniałoby takie stwarzanie, może ktoś zapytać. Odpowiedź brzmi: aktywność człowieka ukierunkowana jest na osiągnięcie szczegółowych celów (użytkowych, codziennych albo wzniosłych, uduchowionych, wręcz mistycznych; dla celów symbolicznych, społecznych, wychowawczych albo komunikacyjnych). Ale zawsze – dla wyrażenia idei kreatora¹. Wobec tego, czy katechetyczny cel kultury także istnieje? Istnieje, ponieważ kultura uczy, a ponadto posiada element wtajemniczenia, przekazując Słowo Boże. Jednakże wraz z mnogością dzieł ludzkiego arcyzmu zdarza się, że nie każdy tekst kultury katechizuje albo nie każdy czyni to wprost. Człowiekiem, który swoją pasję badawczą poświęcił kulturze, był ks. prof. Janusz Stanisław Pasierb. Właśnie w jego naukowej twórczości można odczytać przesłanie o kulturze, która katechizuje. Niniejszy tekst stanowi próbę uporządkowania dotychczasowej refleksji dotyczącej twórczości J. St. Pasierba w analizowanym kontekście.

---

¹ Zob. E. Cassirer, *Esej o człowieku. Wstęp do filozofii kultury*, Warszawa 1998; tenże, *Symbol i język*, Poznań 2004. Stan badań z zakresu teorii i historii kultury dostarcza wielu prób stworzenia kompleksowej definicji kultury. Jednakże niemal każda definicja wydaje się niewystarczająca. Dlatego socjolog Marcin Czerwiński wątpi w powstanie zadowalającej teorii kultury. Niemniej jednak kolejne próby powstania naukowej refleksji przyczyniają się do opracowywania jej kolejnych aspektów; por. K. Dmitruk, *Współczesne polskie koncepcje kultury*, Warszawa 1990, s. 6; J. St. Pasierb pisze o kulturze, jako stosunku człowieka do samego siebie, do ludzi i do świata; jest poszukiwaniem formy; J. St. Pasierb, *Pionowy wymiar kultury*, Kraków 1983, s. 7.

Pasja pisania Pasierba

Ks. prof. J. St. Pasierb znany jest jako poeta, historyk sztuki, podróżnik, erudyta, humanista...². Można o nim mówić na różne sposoby w zależności od przyjmowanego kontekstu. Niemniej jednak za każdym razem należy podkreślić miłość, jaką obdarzył „swój” Pelplin³. Mimo (a może dzięki) wielu podróżom zawsze myślami powracał do małej kociewskiej miejscowości, by określić wyjątkowe znaczenie *miasta na górze* – to znaczy miasteczka, które zachwyca potęgą architektury, malarstwa, snycerstwa⁴. Nieco mniej pisał Pasierb o tym, co należało do sfery słuchania pelplińskiej katedry, oddając temu pole do koncentracji wokół przestrzeni widzenia. Tym samym szczegółowo analizował kompozycje wielu obrazów, w tym dzieł Hermana Hana – autora tzw. pelplińskiej summy teologicznej o tytule *Koronacja Najświętszej Maryi Panny*, stanowiącej centrum monumentalnego barokowego ołtarza⁵.

Poza malowidłami teolog opisuje architekturę, czyli mury zamykające konsekrowaną przestrzeń, symbol fizycznego oddzielenia *sacrum* od *profanum* (oddzielenia, które samo w sobie budzi przeżycie bliskie odczuwania *sacrum*⁶). Nie pisze jednak o katedrze w sposób wyabstrahowany, tj. oddzielony od polskiego i światowego dziedzictwa⁷. Sugestywnie analizował rolę katedry w świetle jej znaczenia dla europejskiej, chrześcijańskiej cywilizacji, dowodząc tym samym niebanalnej roli Pelplina dla kształtowania się religijności na przestrzeni wieków. Nierzadko religijność ta spotykała się z trudnościami (reformacją, potopem szwedzkim, rozbiorami Polski, okupacją niemiecką, komunizmem), ale niezachwiana budowała katedry stanowiła wsparcie dla wierzących i wpływała na umocnienie ich.

Poza tym autor *Liturgii serca* uwagę kieruje w stronę świątynnego wyposażenia: wnętrza, sprzętów i szat liturgicznych⁸. Opisuje tym samym istotne elementy ochrony zabytków sztuki kościelnej ze względu na dobro ich samych⁹, jak i ku służbie ludowi Bożemu, dla wzajemnego się uświęcania. Poza naukowym

² O życiu ks. Pasierba, zob. T. Chrzanowski, *Janusz Stanisław Pasierb (7 I 1929 – 15 XII 1993)*, [w:], *Sztuka XVII wieku w Polsce. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki. Kraków, grudzień 1993*, red. T. Hrankowska, Warszawa 1994, s. 7–10.

³ O wspomnieniach związanych z Pelplinem, zob. J. St. Pasierb, *Tu zdarzyło się wszystko, co było ważne w moim życiu*, [w:], *Księga Jubileuszowa 350 lat Wyzszego Seminarium Duchownego w Pelplinie (1651–2001)*, red. A. Nadolny, Pelplin 2001, s. 804–811.

⁴ J. St. Pasierb, *Katedra w Pelplinie*, Pelplin 1982.

⁵ Tenże, J. Ciemnołoński, *Pelplin*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1978, s. 128–256.

⁶ J. St. Pasierb, *Katedra. Symbol Europy*, Pelplin 2003, s. 28; por. W. Al. Niewęglowski, *Nowe przymierze Kościoła i środowisk twórczych w Polsce w latach 1964–1996 (Doświadczenia warszawskie)*, Warszawa 1997, s. 233–234.

⁷ Tamże, s. 19.

⁸ Tenże, J. Ciemnołoński, dz. cyt., s. 128–238.

⁹ Tenże, *Ochrona zabytków sztuki kościelnej*, Warszawa 2001.

pisarstwem literat często wspomina o kulturze w wypowiedziach o charakterze poetyckim. I chociaż stanowią one rodzaj werbalizowania osobistych przemyśleń i emocji, znakomicie dopełniają naukowe wypowiedzi oraz eseje.

O kulturze, która uczy

Nierzadko szczegółowa analiza wybranych dzieł sztuki dokonana przez ks. prof. Pasierba pełni funkcję edukacyjną. Sam autor zauważa, że w katedrze nauczał nie tylko biskup, lecz także architektura, malarstwo, rzeźba. Dlatego zespół sztuk pięknych widzi jako jedno arcydzieło sztuki, jak i hermetyczną sumę wiedzy¹⁰. Dalej historyk wprowadza czytelnika analizy i widza oglądającego obraz w kontekst historyczno-kulturowy, to znaczy, że informuje go o technicznych tendencjach malarskich z zakresu danej tematyki i epoki, w której tworzono malowidło. Zanim jednak do tego dochodzi, odbiorca tekstu Pasierba dowiaduje się o życiu i twórczości autora obrazu. Plastyczny język, jakim posługuje się pisarz, umożliwia zrozumienie treści nie tylko znawcom literatury, lecz także laikom. Tym samym Pasierb zaprasza do zapoznania się z podwójną lekcją: o podstawach z zakresu teorii malarstwa oraz z lekcją, której autorem jest artysta-kreator dzieła o duchowej idei, jaką próbował zawrzeć w materii. Dzieje się tak, ponieważ Pasierb nie poprzestaje na teoretycznym wstępie na temat życia autora i podstaw technicznych malarstwa, ale również dokonuje interpretacji. Dzięki temu odbiorca potrafi zrozumieć przesłanie swoistej gramatyki obrazu¹¹.

W tym miejscu należy zauważyć, iż taka oryginalna lekcja wpisuje się w dzisiejsze tendencje szeroko rozumianej aktywizacji uczniów podczas lekcji w szkole. Zetknięcie z językiem tekstu kultury w wymiarze architektonicznym lub malarskim należy do treści przedstawianych na lekcjach języka polskiego, historii, wiedzy o kulturze, religii¹². Dlatego szerokie pisarstwo naukowe ks. prof. Pasierba może być przedstawione uczniom, szczególnie w trakcie tzw. żywych

¹⁰ Tenże, *Katedra...*, s. 8.

¹¹ Tenże, *Malarz gdański Herman Han*, Warszawa 1974; por. wypowiedź ks. Jana Sochonia o ks. Pasierbie *Myśl, że Janusz miał szczególną świadomość tego, że jest pedagogiem i ze szczególną troską pomagał młodym ludziom rozpoznawać zawilgości świata, sztuki, poezji i wiary*. Cyt. za: B. Wiśniewski, *Ks. Janusz St. Pasierb – człowiek kultury*, [w:], *Księga Jubileuszowa...*, s. 621; ten sam cytat zob.: tenże, *Pomorskie drogi ks. Janusza Pasierba*, red. B. Wiśniewskiego, Pelplin 1994, s. 8–13.

¹² Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 2001, s. 12; por. A. Kiciński, *Korelacja w katechezie*, [w:], *Wokół katechezy posoborowej. Księga Pamiątkowa dedykowana ks. biskupowi Gerardowi Kuszowi, wykładowcy Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego z okazji 65. rocznicy urodzin*, red. R. Chałupniak, J. Kochel, J. Kistorz, W. Spyra, Opole 2004, s. 112.

lekcji historii lub wyjazdów do Pelplina. Dzięki temu poznają oni postać pomorskiego uczonego, jego spojrzenie na dzieła sztuk pięknych, wyrabiają tym samym własną wrażliwość estetyczną oraz zapoznają się z wymiarem edukacyjnym, jaki niesie ze sobą sztuka wysoka¹³. Jak jednak łatwo się domyślić, język malowidła o tematyce religijnej informuje odbiorcę nie tylko o świeckich, technicznych sprawach z zakresu malarstwa. Stanowi bowiem wypowiedź artysty na temat wybranej kwestii teologicznej.

Pionowy wymiar kultury

Najmniej skomplikowaną propozycją obrazu o religijnej treści jest scena przedstawiająca wybrany fragment z Nowego lub Starego Testamentu, albo ukazująca moment z życia świętego nieopisanego w Biblii. Inne formy artystycznej wypowiedzi mogą pozornie przedstawiać typowo świeckie lub abstrakcyjne ujęcia, jednakże ich rzetelna interpretacja również doprowadza odbiorcę do refleksji na tematy związane z wiarą¹⁴. Dlatego stwierdza się, iż *religijność sztuki bywa zatem funkcją świadomości lub też wrażliwości religijnej, a nie zewnętrznym elementem dekoracyjnym*¹⁵. Chociażby z tych względów kultura winna być rozpatrzona również w jej pionowym wymiarze. Ale co Pasierb ma na myśli, określając kulturę w ten sposób?

Pisarz mówi wprost o profetyzmie kultury¹⁶. Jest to swoiste prorocstwo jednego artysty, jak i całego świata w jego kulturowym i naturalnym wymiarze. Według św. Tomasza ta totalna kerygma przyjmie jeszcze wyraźniejszą i silniejszą formę po Sądzie Ostatecznym¹⁷. Dlatego Pasierb za Kamilem Cyprianem Norwidem i Karlem Rahnerem wskazuje, że kultura, podobnie jak praca, jest znakiem eschatycznym¹⁸. Czyni to przez zachwyty, czyli istotny element przeżywania piękna. Samo zaś piękno można rozumieć w kontekście estetycznego waloru twórczości artystycznej, uniesienia stanowiącego początek filozoficznej

¹³ Por. P. Tomasiak, *Religia w dialogu z edukacją. Studium na temat korelacji nauczania religii katolickiej z polską edukacją szkolną*, Warszawa 2004, s. 169–392.

¹⁴ Zob. T. Czapiewski, *Salvadore Dali jako malarz religijny*, Pelplin Gdańsk 1994.

¹⁵ W. Al. Niewęglowski, dz. cyt., s. 234.

¹⁶ J. St. Pasierb, *Pionowy wymiar kultury*, Warszawa 1983, s. 148.

¹⁷ Tamże, s. 327.

¹⁸ J. St. Pasierb, *Kultura jako środowisko bycia i stawania się człowieka*, [w:], *Człowiek – wartości – sens. Studia z psychologii egzystencji: logoteoria i nooteoria, logoterapia i nooterapia*, red. K. Popielski, Lublin 1996, s. 274.

refleksji, zwieńczenia życia, bądź imienia Boga¹⁹. Zanim jednak dojdzie do Sądu Ostatecznego nawet w ukazaniu zła sztuka służy dobru: nie ze względu na pozorne propagowanie zła, ale przez stworzenie możliwości aktywizacji ludzkiej wolności. Obraz zmusza odbiorcę do wyboru dobra albo zła. Dzięki temu właśnie, przez rozgrywanie się wolności, *uczy nas być ludźmi*²⁰, uczy jak stawać się sobą, a więc jak stawać się osobą stworzoną na obraz i podobieństwo Boga.

Wracając więc do kwestii języka, jakim posługuje się kultura, należy zauważyć, iż poza edukacyjnym aspektem, posiada ona również funkcję katechetyczną ze względu na posiadanie elementu wtajemniczenia. Sam historyk pisze o tym w następujący sposób: *ikonografia spełniała swoje kerygmaticzne i wychowawcze zadania powierzone jej przez Kościół, dotrzymując kroku tematowi i treściom sztuki europejskiej*²¹. Formy stawania się kultury, takie jak język, muzyka, czy Eucharystia, są według Pasierba okazją do spotkania wewnętrznego życia człowieka z modlitwą. Wówczas kultura staje się niejako liturgią wyrażoną już nie artystyczną działalnością, ale milczącą modlitwą między działaniem a refleksją²². Dzięki temu w sposób szczególnie kreuje lekcję religii, w której odbiorca rozmyśla nad kwestiami teologicznymi²³, a może przede wszystkim podejmuje wewnętrzny dialog, którego tematem jest własne rozgrywanie wiary²⁴.

Zakończenie: Wrażliwość Pasierba

Ks. prof. Pasierb zwykł mawiać, że *o sztuce trzeba pisać z pasją albo nie pisać wcale*²⁵. Odważna, ale jakże trafna wypowiedź tego niebanalnego umysłu naszych czasów daje wiele wskazówek metodologicznych dla ludzi zajmujących

¹⁹ D. Sikorski, *Pasierb – Tischner – Wojtyła. Kilka myśli o człowieku i kulturze*, [w:], *Ksiądz Janusz Stanisław Pasierb – kapłan, poeta, humanista. Materiały z sesji zorganizowanej w dziesiątą rocznicę śmierci*, Pelplin, 13 grudnia 2003, Pelplin 2004, s. 91–92; por. K. Wojtyła, *Odkrywać piękno Boga*, [w:], *Ewangelia a sztuka. Rekolekcje dla artystów*, Kraków 2011, s. 26.

²⁰ J. St. Pasierb, *Miasto na górze*, Pelplin 2000, s. 186.

²¹ J. St. Pasierb, *Słowo wstępne*, [w:], *Maryja. Matka Chrystusa* (Seria: *Ikonografia nowożytnej sztuki kościelnej w Polsce*), red. M. Biernacka, T. Dziubecki, H. Graczyk, J. St. Pasierb, Warszawa 1987, s. 9.

²² D. Sikorski, dz. cyt., s. 95; J. St. Pasierb, *Szkice o kulturze*, Pelplin 1982, s. 48.

²³ Por. Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska o katechizacji w naszych czasach „Catechesi Tradendae”*, Watykan 1979, wyd. pol. Warszawa 1980, nr 53; Konferencja Episkopatu Polski, *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 2001, nr 69–71; J. Bagrowicz, *Towarzyszyć wzrastaniu. Z dyskusji o metodach i środkach edukacji religijnej młodzieży*, Toruń 2006, s. 271–281.

²⁴ Por. A. Lewek, *Ewangelizacja a kultura*, „Ateneum Kapłańskie” 1983/1, s. 69–89.

²⁵ J. St. Pasierb, cyt. za: B. Wiśniewski, dz. cyt., s. 620.

się kulturą zawodowo oraz hobbystycznie. On sam badał kulturę w jej poziomym i pionowym wymiarze z wielką wrażliwością na formę i treść artystycznych wypowiedzi. Sugeruje, że zabytki stworzone przed dziesiątkami, bądź setkami lat przemawiają do współczesnego człowieka na nowo, motywując do zastanowienia się nad własnym życiem i wiarą.

Wobec powyższego należy przyjąć, iż Pasierb przedstawia kulturę jako istotne pośrednie źródło teologiczne, które po pierwsze jest wypowiedzią artysty, po drugie zaś – traktuje o Bogu lub wręcz pozwala przemawiać Bogu do człowieka, posługując się zmysłową drogą widzenia albo słyszenia. Oczywiście to, czy człowiek podejmie zbawczy dialog z pierwszym boskim Twórcą, zależy od wewnętrznego rozgrywania się ludzkiej wolności. Niemniej jednak pionowy wymiar kultury określa nie tylko kierunek kultywny (od człowieka do Boga), ale najpierw zbawczy (wyciągnięcie dłoni Boga ku człowiekowi). Z tego względu wydaje się, iż kapłańska posługa, jaką sprawował ks. Pasierb, pozwalała mu jaśniej dostrzec i opisywać te związki. Dzięki temu czytelnicy jego pism mogą rozmawiać o wrażliwości ks. prof. Pasierba, który odczuwał kulturę w jej ludzkim i Boskim wymiarze.

Bibliografia

Bagrowicz J., *Towarzyszyć wzrastaniu. Z dyskusji o metodach i środkach edukacji religijnej młodzieży*, Toruń 2006.

Cassirer E., *Esej o człowieku. Wstęp do filozofii kultury*, Warszawa 1998.

Cassirer E., *Symbol i język*, Poznań 2004.

Chrzanowski T., *Janusz Stanisław Pasierb (7 I 1929 – 15 XII 1993)*, [w:], *Sztuka XVII wieku w Polsce. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki. Kraków, grudzień 1993*, red. T. Hrankowska, Warszawa 1994.

Czapiewski T., *Salvatore Dali jako malarz religijny*, Pelplin Gdańsk 1994.

Dmitruk K., *Współczesne polskie koncepcje kultury*, Warszawa 1990.

Jan Paweł II, *Adhortacja apostołska o katechizacji w naszych czasach „Catechesi Tradendae”*, Watykan 1979, wyd. pol. Warszawa 1980.

Kiciński A., *Korelacja w katechezie*, [w:], *Wokół katechezy posoborowej. Księga Pamiątkowa dedykowana ks. biskupowi Gerardowi Kuszowi, wykładowcy Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego z okazji 65. rocznicy urodzin*, red. R. Chałupniak, J. Kochel, J. Kostorz, W. Spyra, Opole 2004.

Konferencja Episkopatu Polski, *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 2001.

Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 2001.

Lewek A., *Ewangelizacja a kultura*, „Ateneum Kapłańskie” 1983/1.

- Niewęglowski W. Al., *Nowe przymierze Kościoła i środowisk twórczych w Polsce w latach 1964–1996 (Doświadczenia warszawskie)*, Warszawa 1997.
- Pasierb J. St., *Katedra. Symbol Europy*, Pelplin 2003.
- Pasierb J. St., *Katedra w Pelplinie*, Pelplin 1982.
- Pasierb J. St., *Kultura jako środowisko bycia i stawania się człowieka*, [w:], *Człowiek – wartości – sens. Studia z psychologii egzystencji: logoteoria i nooteoria, logoterapia i nooterapia*, red. K. Popielski, Lublin 1996.
- Pasierb J. St., *Malarz gdański Herman Han*, Warszawa 1974.
- Pasierb J. St., *Miasto na górze*, Pelplin 2000.
- Pasierb J. St., *Ochrona zabytków sztuki kościelnej*, Warszawa 2001.
- Pasierb J. St., *Pionowy wymiar kultury*, Kraków 1983.
- Pasierb J. St., *Słowo wstępne*, [w:], *Maryja. Matka Chrystusa* (Seria: *IkonoGRAFIA nowożytnej sztuki kościelnej w Polsce*), red. M. Biernacka, T. Dziubecki, H. Graczyk, J. St. Pasierb, Warszawa 1987.
- Pasierb J. St., *Szkice o kulturze*, Pelplin 1982.
- Pasierb J. St., *Tu zdarzyło się wszystko, co było ważne w moim życiu*, [w:], *Księga Jubileuszowa 350 lat Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie (1651–2001)*, red. A. Nadolny, Pelplin 2001.
- Pasierb J. St., Ciemnołoński J., *Pelplin*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1978.
- Sikorski D., *Pasierb – Tischner – Wojtyła. Kilka myśli o człowieku i kulturze*, [w:], *Książd Janusz Stanisław Pasierb – kapłan, poeta, humanista. Materiały z sesji zorganizowanej w dziesiątą rocznicę śmierci*, Pelplin, 13 grudnia 2003, Pelplin 2004.
- Tomasik P., *Religia w dialogu z edukacją. Studium na temat korelacji nauczania religii katolickiej z polską edukacją szkolną*, Warszawa 2004.
- Wiśniewski B., *Ks. Janusz St. Pasierb – człowiek kultury*, [w:], *Księga Jubileuszowa 350 lat Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie (1651–2001)*, red. A. Nadolny, Pelplin 2001.
- Wojtyła K., *Odkrywać piękno Boga*, [w:], *Ewangelia a sztuka. Rekolekcje dla artystów*, Kraków 2011.

Streszczenie

Katechetyczna rola kultury w świetle naukowej twórczości ks. Janusza Stanisława Pasierba

Artykuł dotyczy zagadnienia kultury jako źródła teologicznych oraz katechetycznych implikacji tego faktu. Tekst został napisany w oparciu o naukową refleksję znakomitego polskiego historyka sztuki i kultury, Janusza St. Pasierba. Autorka analizuje walor dydaktyczny kultury na przykładzie katedry, od-

nosząc się m.in. do potrzeby ciągłej aktywizacji ucznia. Następnie odnosi się do transcendentnej funkcji kultury, która wykracza poza to, co ludzkie, stając się tym samym przyczynkiem do refleksji nad wiarą. Całość wieńczy krótkie podsumowanie.

Summary

The religious role of culture in the scientific writings by Fr. Janusz Stanisław Pasierb

The article discusses about the culture as source of theological and catechetical implications of this fact. The text was written on the basis of a scientific reflection made by polish historian of art and culture, Janusz St. Pasierb. The author analyzes the educational value of culture basing on multiply examples e.g, the cathedral. By the above she underlines the permanent need of activatiing students. Afterwards she refers to the transcendent function of culture that goes beyond what is human, becoming the contribution to the reflection on faith. The whole is crowned with a short summary.